

עבודות רס"ר בשמיטה

רס"ן הרב איתיאל אריאל – רב אמ"ן
ורס"ן הרב איתמר אבישי – רב 8200

- א. הקדמה
- ב. המלאכות האסורות בשביעית
- ג. מלאכת חרישה וחומרתה
- ד. גדרי עוֹדֵר
- ה. אינו מתכוון במלאכות שביעית
- ו. דינים העולים
- ז. משמעויות מעשיות לטיפול השכיח בעבודות רס"ר
- ח. סיכום

א. הקדמה

מפקדי המחנה מטפחים את חזותם ובטיחותם של השטחים הפתוחים במחנה דרך קבע, בשנת השמיטה בה נאסרות עבודת הקרקע אף בפקודות הצבא עדיין מבוצעות עבודות ניקיון ובטיחות רבות הנושקות לאיסורי שביעית, במאמר זה ננסה להבהיר את גדרי האסור והמותר הנוגעים לפעולות אלו.

ב. המלאכות האסורות בשביעית

המלאכות האסורות בשביעית נתפרשו בתורה:

"ובשנה השביעת שבת שבתון יהיה לארץ שבת ליקוק שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר. את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ".

וכך מפרשת הגמרא¹ את המלאכות האסורות והמותרות:

"תולדות לא אסר רחמנא דכתיב 'ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע...' מכדי זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה למאי הלכתא כתיבנהו רחמנא, למימרא דאהני תולדות מיחייב אאחרנייתא לא מיחייב, ולא והתניא שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר אין לי אלא זירוע וזימור מנין

1 ויקרא כה, ד-ה.
2 מועד קטן ג, א.

לניכוש ולעידור ולכיסוח ת"ל 'שדך לא', 'כרמך לא', לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך, מנין שאין מקרסמין ואין מזרדין ואין מפסגין באילן ת"ל 'שדך לא', 'כרמך לא', לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך, מנין שאין מזבלין ואין מפרקין ואין מאבקין ואין מעשנין באילן ת"ל 'שדך לא', 'כרמך לא', כל מלאכה שבשדך לא וכל מלאכה שבכרמך לא, יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא יעדר תחת הגפנים ולא ימלא נקעים מים ולא יעשה עוגיות לגפנים ת"ל 'שדך לא תזרע', זריעה בכלל היתה ולמה יצתה להקיש אליה לומר לך מה זריעה מיוחדת עבודה שבשדה ושבכרם אף כל שהיא עבודה שבשדה ושבכרם. **מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא**".

מדברי הברייתא עולה לכאורה, שרק זריעה ותולדתה זמירה, וקצירה ותולדתה בצירה, הינן המלאכות האסורות מן התורה, ואילו שאר מלאכות השדה והכרם [ניכוש, עידור, כיסוח קירסום, זירוד, פיסוג, זיבול, פירוק, איבוק ועישון באילן] הינן מדרבנן, ויש מלאכות שאינן מלאכת שדה וכרם ומותרות והן קשקוש תחת הזיתים, עידור תחת הגפנים, מילוי נקעים מים ועוגיות לגפנים. בקטגוריה זו של המלאכות המותרות נדון בהמשך.

וכך הם דברי הרמב"ם³:

"מצות עשה לשבות בשנה שביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות, שנאמר "ושבתה הארץ, שבת ונאמר "בחריש ובקציר, תשבות וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו, ביטל מצות עשה, ועבר על לא תעשה, שנאמר "שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמור.

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה, ועל הקצירה או על הבציר; ואחד כרם, ואחד שאר האילנות וזמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה. ולמה פרטן הכתוב, לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד, הוא שחייב. ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ, עם שאר האבות שלא נתפרשו בעניין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותו מכת מרדות.

כיצד: החורש או החופר לצורך הקרקע, או המסקל, או המזבל, וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריך, או המרכיב, או הנוטע, וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהם".

יש שלמדו⁴ שאיסור עשה ישנו בכל אחת משאר המלאכות הנעשות אחת בשנה כשם שנוהג

3 הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכות א-ג.

4 ערוך השולחן העתידי שמיטה ויובל יט, ג, יא-יב.

בקצירה ובצירה, אף שאין נראה כן מדברי הרמב"ם, ויש שלמדו⁵ כעין זה מתוך דברי הרמב"ן בפירושו על התורה שאיסור עשה של "ושבתה הארץ" רובץ על ביצוע מכלול עבודת הקרקע כבכל שנה.

ג. מלאכת חרישה וחומרתה

בגמרא מובאת מחלוקת אמוראים לגבי מלאכת החרישה:

"איתמר החורש בשביעית ר' יוחנן ור' אלעזר חד אמר לוקה וחד אמר אינו לוקה".

וכך פסק הרמב"ם הנ"ל:

"כיצד: החורש או החופר לצורך הקרקע, או המסקל, או המזבל, וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריק, או המרכיב, או הנוטע, וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהם".

כלומר, אין בחרישה מלקות, משום שההלכה כשיטה שאין לוקים⁶ או משום הספק כמי ההלכה. אולם, עדיין יש מקום לבאר האם איסור מלאכת החרישה מן התורה ומכלל עשה של שביתת הארץ בשביעית, או שמא אין איסורה אלא מדרבנן.

ומצינו שיטות שונות בנושא, יש מן הראשונים הסוברים שאיסור חרישה הינו מן התורה וכך כתב הר"ש⁷ אגב הדיון בתוספת שביעית:

"...דאסור ליטע משום תוספת שביעית, מדאורייתא כמו חרישה".

וכן כתב גם הרמב"ן⁸ בתוך דבריו על מהות השביתה במועדים:

"...וכן שבת שבתון יהיה לארץ, שבת של מנוחה, שלא יחרוש ולא יעבוד אותה כלל".

וכן בתוספות⁹:

"עוד י"ל דדוקא מלאכות של חרישה וזריעה הוו דאורייתא אבל שאר מלאכות אינן אלא מדרבנן".

5 שבת הארץ א, ד, ובקונטרס אחרון אות ב.

6 ויקרא כג, כד.

7 מועד קטן שם.

8 שבירושלמי כלאיים ח, א, נקטו שהיא שיטת ר' יוחנן שהלכה כמותו.

9 שביעית ב, ו.

10 ויקרא כג, כד.

11 עבודה זרה נ, ב ד"ה ומשקין.

וכן מוכרח לכאורה לפי שיטת ר' עקיבא¹² ¹³:

"בחריש ובקציר תשבות, ר"ע אומר אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית שהרי כבר נאמר 'שדך לא תזרע' וגו', אלא חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית. ר' ישמעאל אומר מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר שהוא מצוה".

ואם בערב שביעית אסרה תורה בשביעית עצמה ק"ו שאסור מן התורה. מאידך מצינו בספרא¹⁴:

"ושבתה הארץ אין לי אלא לזרע ולזמור. לחריש ולעידור, לניכוש ולכסוח ולבקוע מניין? תלמוד לומר 'שדך לא' ו'כרמך לא' כל מלאכה שבשדך ושכרמך".

ועל ברייתא זו ביארה הגמרא במועד קטן הנ"ל:
 "...מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא".

כלומר גם חריש נלמד מאסמכתא זו ועיקר דינו מדרבנן, וכך כתב בתוספות יום טוב¹⁵ בשיטת הרמב"ם:

"וא"ת ואמאי לא שרינן עידור בכל האילנות כמו זיבול בכל השדות והרי תרויהו בשביעית עצמה דברי סופרים כמו שפסק הרמב"ם בריש הלכות שמטה דחרישה מדברי סופרים י"ל דהחמירו בעידור וחרישה שהיא עבודה בגוף הקרקע".

אמנם, שיטת הרמב"ם צריכה הסבר, משום שמתוך דבריו אל¹⁶ נראה שחרישה אסורה מן התורה:

"מצות עשה לשבות בשנה שביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות שנאמר 'ושבתה הארץ, שבת ונאמר 'בחריש ובקציר, תשבות וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו, ביטל מצות עשה, ועבר על לא תעשה, שנאמר 'שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמור'".

12 ראש השנה ט, א.

13 ועיין מים חיים (שמיטה ויובל א, א) ותוספות רעק"א (שביעית ב, ב) שציינו לסתירה שבפסיקת ההלכה כרבי ישמעאל ומאידך לאיזכור של הרמב"ם של פסוק זה לגבי שביעית.

14 ויקרא כה, ד.

15 שביעית ב, ב.

16 שמיטה ויובל פרק א הלכה א.

אולם בהמשך דבריו¹⁷ נראה כי איסור החרישה מדרבנן:

"אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה, ועל הקצירה או על הבציר.

כיצד: החורש או החופר לצורך הקרקע, או המסקל, או המזבל, וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריך, או המרכיב, או הנוטע, וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהם.

ומפני מה התירו כל אלה שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו".

בהבנת שיטת הרמב"ם ישנם דרכים שונות, יש שפירשו¹⁸ שהכל מדרבנן, ומה שהביא את הפסוק בחריש ובקציר תשבות, הוא רק לומר את חובת השביתה הכללית ולא לאסור את פעולת החרישה בלבד¹⁹. ויש שפירשו²⁰ שחרישה אסורה מן התורה באיסור עשה או מהלכה למשה מסיני אך כוונת הרמב"ם שאינו לוקה עליה. ויש שפירשו²¹ שחרישה בסמיכות לאילנות או לגידולים אסורה מהתורה ובה עוסקת הלכה א, ואילו חרישה טרם בוא הצמחים לטיוב הקרקע הינה מדרבנן, ובה מדובר בשאר דברי הרמב"ם בפרק זה. יש לציין שיש גם חרישה נוספת שהיא לכסוי זרעים שאינה מכלל מלאכת חרישה והיא מכלל מלאכת זורע²².

ד. גזרי עוור ומנכש

למלאכת החרישה ישנן תולדות של ייפוי פני הקרקע לגידולים, המסתעפות בדברי הרמב"ם לחפירה, עידור, קשקוש, ניכוש, כיסוח, ועקירה. פעולות אלו אינן אסורות מן התורה בשביעית, ומצאנו שאף התירו אותן במצבים מסויימים.

בעל פאת השלחן²³ מבאר את ההבחנה שביין חפירה ועידור לבין חרישה. מלאכת החרישה מתבצעת בכל מרחב השדה, ולגבי פעולה זו נחלקו הדעות אם היא אסורה מן התורה.

17 שם, הלכות ב, ג, י.

18 תוספות יום טוב שהובא לעיל, פאת השלחן כ, א.

19 כשיטת הרמב"ן על פי ביאור שבת הארץ שהובא לעיל.

20 חזון איש שביעית יז, א ועוד.

21 שו"ת רדב"ז אלף תצו, מהר"י קורקוס שמיטה ויובל א, ג.

22 במהר"י קורקוס (שמיטה ויובל א, ג) ועוד, ובוזה תירצו שבאופן זה מוסכם על הכל שלוקה בחרישה

בשביעית והיא הדוגמה שהובאה במכות כא, ב.

23 ב, ב.

לעומתה, עבודת החפירה והעידור מתבצעת באופן נקודתי, ואיסורה מדרבנן בלבד. וכסימן להבחנה זו, פעולת החרישה מתבצעת בדרך כלל באמצעות מחרישה ובסיוע הבהמה, ואילו פעולת החפירה והעידור מתבצעת ישירות על ידי האדם באמצעות כלי חפירה כמו מעדר.

למרות שגם פעולת העידור נועדה לריפויי ארעא²⁴ כבחרישה, ולא מצאנו בשביעית שיעור במלאכת החרישה, מסתבר, שפעולה זו פחותה אף באיכותה ומשמעותה, ולא נועדה לשמש כתחליף לחרישה.

תכליתה של החרישה היא לפלוח את הקרקע לעומק כדי להכינה לזריעה, ואילו העידור והחפירה נועדו לעורר את הצימוח של מיני האילנות שכבר קיימים ואף זאת באופן שטחי יותר.

באופן דומה יש להתייחס גם לפעולת הקשקוש, שאף היא סוג של עידור, אלא שהעידור הוא בעיקרי הגפנים ואילו הקשקוש הוא בעיקרי הזיתים²⁵.

ואכן, הגמרא במועד קטן הנ"ל מתייחסת לפעולת העידור תחת הגפנים והקשקוש תחת הזיתים כפעולה מותרת, לפחות במצבים מסויימים:

"יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא יעדר תחת הגפנים וכו' תרי קשקושי הוו חד אברויי אילנא וחד סתומי פילי, אברויי אילן אסור סתומי פילי שרי".

אמנם פעולת הקשקוש בזיתים נאסרה במקום שהיא מסייעת לצמיחה, ולכאורה אף פעולת העידור בגפנים ראויה להיאסר במקום שבו היא מסייעת לצמיחתם, אך עצם ההבחנה בין הקשקוש האסור למותר יכולה ללמד על קולתה. בניגוד למלאכת החרישה בשדה, שלעולם יש בה תועלת גמורה, מידת התועלת שיש בעידור ובקשקוש נמוכה באופן משמעותי, ולכן יש להתירם כדי להציל את האילן מידי פסידא.

הגדרה זו בולטת עוד יותר בשיטת הרמב"ם שהתיר²⁶ לעדור תחת הגפנים בלא שום סייג נוסף. ולדעתו, אין בנמצא פעולת עידור בגפנים המביאה תועלת משמעותית לצמיחתן, אלא לעולם היא בבחינת 'אוקמי אילנא' ומותרת לכתחילה.

מכח הבחנה זו הורה החזון איש²⁷ להתיר בשביעית פעולת קילטור במקום הצורך, משום שכל ייעודה הוא להשמדת העשבייה ולא לטייב את הקרקע, ואינה בכלל חרישה. גם הגר"נ

24 לשון רש"י (מועד קטן ג, א ד"ה עידור).

25 כן הוא לשיטת רש"י (מו"ק ג, א ד"ה יקשקש).

26 הלכות שמיטה פרק א הלכה ז.

27 דפי הלכה לחקלאים עמ' 30, סעיף יב.

קרליץ²⁸ הורה באופן דומה, שגדר חרישה הוא פירור הקרקע להכנת מצע זרעים, ואילו קילטור אינו בכלל זה.

ומקובל²⁹ להבחין בין גירוד שטחי עד עובי טפח, שאין בו איסור כלל, לבין פילוח עמוק שהוא עומד בגדרי חרישה.

ואע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר³⁰: "חסידיים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהן ומעמיקים להן ג' טפחים, כדי שלא יעכב המחרישה".

וכעין זה, דעת הגר"מ אליהו והגר"ש ישראל³¹ היא, שכל פליחה המטייבת את הקרקע אסורה בשביעית. אך חדירה קלה לקרקע לא נאסרה, כל עוד אינה מטייבת את הקרקע.

אך יש לחדד כי במקום שעושה עידור הכרוך גם בכיסוח ובעקירת עשבים שוטים לכאורה יש לאסור, שהרי שנינו להדיא³²:

"אין לי אלא זירוע וזימור, מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח, ת"ל שדך לא".

רש"י מבאר³³ את החילוק שבין פעולת הכיסוח לפעולת הניכוש, המכסח חותך את גוף העשבים מעל פני הקרקע, ואילו המנכש עוקר אותם מן השורש. ולמעשה, שתי פעולות אלו נאסרו מדרבנן.

באופן פשוט, מדובר במצבים מובהקים שכיסוח העשבים השוטים וניכושם נועד לטפח את הגינה ולהצמיחה, ואילו במקום שהדבר נועד למנוע נזק לצמחיה הדבר מותר. אך בשו"ת משיב דבר³⁴ החמיר מאוד במלאכת ניכוש, ונטה לאסור אותה אפילו במצב מובהק של 'לאוקמי אילנא':

"וצ"ל דהשקאה הוא הפסד מרובה אבל ניכוש הוי הפסד מועט ומצינו לחז"ל

באיסורי דרבנן נפקותא בין הפסד מועט להפסד מרובה וכו'".

וע"כ מוכרחין לומר דהשקאה קים להו לחז"ל דהוי הפסד מרובה וחששו, אבל ניכוש הוי הפסד מועט ולא חששו, וא"כ הדבר מסור לחז"ל מהו הפסד מועט ומהו הפסד מרובה. ומה דלא מצינו שהתירו בפירוש אין בידינו להתיר משום הפסד, דהרי בעינינו ראינו בניכוש בזמן הזה אסרו והשקאה התירו.

28 הובא בספר קטיף שביעית פרק א, הערה 3.

29 שמעתי בעל פה מאאמור"ר, הרב יעקב אריאל שליט"א.

30 בבא קמא ל, א.

31 הובאו בספר קטיף שביעית שם, ובפרק ט, הערה 7.

32 מועד קטן שם.

33 שם ד"ה כיסוח.

34 חלק ב סימן נו.

המשיב דבר מסתמך על דברי הריטב"א³⁵, שמבחינן בין מלאכת השקיה שהותרה משום פסידא, לבין מלאכת ניכוש שלא הותרה אפילו במקום פסידא³⁶. ולשיטה זו, אין לכאורה מקום להתיר את הטיפול בעשבייה משום שאין בה אלא הפסד מועט. ובספר חזון איש³⁷ נקט גם כשיטת הריטב"א, שלא התירו מלאכות דרבנן לאוקמי אילנא אלא במקום נזק מובהק, אמנם דעתו שבמקום נזק מובהק ממש מותר לכסח ולנכש.

1. אינו מתכוון במלאכות שביעית

מלאכת חרישה שנאסרה בשביעית הינה פעולת טיוב ושיפור הקרקע כחלק מעבודת האדמה והיבול, אולם כשהיא נעשית למטרות אחרות, בניין, נוי וכדומה היא מותרת וכך מפורש בספרא³⁸:

"ושבתה הארץ יכול מלחפור בורות שיחין ומערות ומלתקן את המקואות?
תלמוד לומר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר".

וכך הם דברי הרמב"ם הנ"ל:

"כיצד: החורש או החופר לצורך הקרקע וכו".

וביאר דבריו בדרך אמונה³⁹:

"לצורך הקרקע. קאי גם על חופר וגם על חורש, דדוקא לצורך הקרקע אסור, אבל החופר לצורך בור מותר גם מדרבנן כדלקמן ספ"ב (אסור לו לבנות גדר בשביעית בין שדהו לשדהו חבירו אבל בונה גדר בינו ובין ר"ה ומותר להעמיק עד הסלע ומוציא את העפר וצוברו בתוך שדהו כדרך כל מעמידין זבל וכן אם חפר בור ושיח ומערה בשביעית צובר העפר בתוך שדהו כדרך כל החופרים) וכן החופר לצוד את האישות ואת העכברים".

וראוי לחדד שבשל כך אין מלאכת חרישה בשבת כמלאכת חרישה בשביעית ואין לדמותן, כי חרישה בשבת הינה אף תיקון קרקע שאינו מכלל עבודת האדמה משא"כ בשביעית כפי שביארנו.

המציאות השכיחה שאנו נדרשים לדון בה, היא ביצוע פעולות של עידור וניכוש העשבייה ברחבי הבסיס, גם בשטחים המשמשים לנוי ולצמחייה מתורבתת. מטרתן המוצהרת של

35 מו"ק ג, א ד"ה מה.

36 ומסתבר שתלוי לפי המקום והזמן וכעין זאת בשבת הארץ (א', כ) לגבי חרישה לאוקמי אילנא.

37 שביעית כא, יז.

38 ויקרא כה, ד.

39 הלכות שמיטה ויובל א, כד.

פעולות אלו היא לסלק את המטרד הכרוך בעשביית הפרא, משום סכנת הנחשים והמזיקים הכרוכה בה, וכן משום הצורך הבטיחותי להימנע מהתלקחות שריפה, ואף משום שהיא מכערת את חזות המחנה. מאידך, הדבר מועיל בעקיפין גם לטיפוח הגינות והצמחייה הרצויה, ולהכנת הקרקע להגדלת שטחי הגינות. יתרה מכך, מנקודת מבטו של החייל שהזדמן לתורנות העישוב, כוונתו מצומצמת לצורכי ההווה של סילוק המטרד, ואין לו שום ענין עם תועלות עתידיות שאינן נוגעות לביצוע התורנות שלו.

לכאורה, שאלה מעין זו הוכרעה במשנה מפורשת⁴⁰:

"בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו כדרך שהוא מלקט מתוך של חבירו את הגס הגס, משרבו עוברי עבירה התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה וכו".

משנה זו עוסקת בפעולה של ליקוט עצים ואבנים ועשבים⁴¹ מתוך שדה המיועד לזריעה, ויש לה תרומה מובהקת לתיקון השדה כמו מסקל. ואף על פי כן התירו חכמים פעולה זו, כל עוד ברור לנו שכוונת המלקט אינה לסקל את השדה ולתקנו, אלא ליטול את העצים והאבנים לצורכו. אמנם הטילו חכמים מגבלות שונות על ביצוע הפעולה, משום מראית העין או מן החשש לעוברי עבירה. אך גופה של ההלכה לא נעקרה ממקומה, ובכל מקום שיש הוכחה שכוונת המלקט לצורך העצים והאבנים כמו הנוטל משדה חבירו, לא חששו למלאכת מסקל.

הבחנה זו בולטת הרבה יותר בלשונו של הרמב"ם⁴² שהוסיף טעם לדין המשנה:

"בראשונה היו אומרים וכו' כדי שלא יתכוון לנקות הארץ. משרבו עוברי עבירה שמתכוונים לנקות ואומרים וכו".

כלומר, יסוד ההיתר ללקט עצים ואבנים מתוך השדה הוא כוונתו של הנוטל, שאינו מתכוון לנקות הארץ. ומשום כך, ראו חכמים להחמיר משרבו עוברי עבירה, שהרי כוונתם היא לנקות את השדה ולהשביחו.

בדומה לכך, נראה שאף בפעולות של ניכוש ועידור במרחבי הבסיס, שמטרתן הברורה לסלק את המטרד הכרוך בעשבייה, ואין כוונת מבצע הפעולה לטפח את הגינה. ואף שאין לפנינו הוכחה ברורה שכוונתו היא לסלק הנוק ולא לטפח את הגינות, ויש מקום לבעל דין לטעון שיש כאן משום מראית עין, אין לנו להוסיף איסורים מדעתנו על מה שאסרו חז"ל.

40 שביעית פרק ד משנה א.

41 במשנה לא התבאר להדיא אם מדובר בעשבים תלושים או מחוברים, ובאופן פשוט ההשוואה לעצים ואבנים יכולה ללמד שמדובר בעשבים תלושים. ואם כן, יש להוכיח ממשנה זו לאידך גיסא, שלא התירו לקיטת עשבים מחוברים אפילו בשדה חבירו. והטעם להחמיר בתלישתם, אולי כדי להרחיק מחרישה עצמה. וצ"ע.

42 הלכות שמיטה פרק א הלכה טז.

יתרה מכך, סוגיית הגמרא⁴³ נוקטת באופן דומה אפילו לגבי מלאכת זומר האסורה בשביעית מן התורה, ומתירה לבצע אפילו מלאכה גמורה כשכוונתו אינה למלאכה:

"תו חזייה לההוא גברא דהוה כסח בכרמי, אמר להן: כהן זומר? אמר לו יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות".

ומפרש רש"י שם⁴⁴:

"לבו יודע אם לעקל נתכוין או לעקלקלות".

ומפורש עוד יותר בדברי המאירי:

"ומ"מ אם זמר שלא לכוונת עבודה אלא שהזמורה צריכה לו לעקל בית הבד וכיוצא בו מותר. ויזהר שלא יערים והלב יודע אם לעקל או לעקלקלות רוצה לומר לעוות משפטי הדת ולעבור על מצותיה".

מפורש מזה שהגדרת המלאכה תלויה בלבו של אדם, ורק הוא יודע אם אכן כוונתו ליטול את הזמורה לשימושו ומותר, או לזמור את האילן כדי להצמיחו ואסור.

ויש להוסיף לשיטות הראשונים הללו גם את שיטת הרמב"ם⁴⁵ המתירה לזנב בגפנים ולקצץ קנים בתנאים מסוימים:

"והכוונה שאין צריך שינוי בקציצתו, במה דברים אמורים כשאינו מתכוין לזמור".

לעומת זאת, התוספות⁴⁶ חולקים על סברא זו, ומקשים כיצד מותר לו ליטול את הזמורה, והרי פעולת הזימור מועילה להצמיח, וכפי שמצאנו במסכת שבת⁴⁷: "הזומר וצריך לעצים חייב שתים משום קוצר ומשום נוטע". ולכן אף כאן נאסור את הזימור גם כשכוונתו לעצים. ומכח קושיא זו התוספות מעמידים את הסוגיא באוקימתא:

"וי"ל דעביד ליה באותו ענין דודאי קשה ליה, דליכא לחיבו משום נוטע".

מבואר בתוספות שהגדרת מלאכת הזימור נקבעת על פי התוצאה, ולא על פי הכוונה. וכל שפעולת הזימור מתבצעת באופן המועיל לצמיחת האילן, היא אסורה מן התורה אפילו כשכל כוונתו היא ליטול את הזמורה לצרכיו⁴⁸.

43 סנהדרין כו, א.

44 ד"ה הלב יודע.

45 פירוש המשנה שביעית ד, ו.

46 סנהדרין שם ד"ה עקל.

47 דף עג, ב.

48 עיין מהר"ם שיק (סנהדרין כו, א בפירושו על תוספות זה) הסובר שבמלאכות דרבנן, פסיק רישא כזה מותר,

ומצאנו שנחלקו האחרונים בשאלה זו:

בדרך אמונה⁴⁹ דן בשאלה מעשית – האם יש חיוב להימנע משפיכת מים בשביעית במקום שראויים להצמיח, כשברור לגמרי שאין לו כל כוונת השקיה. וכגון, שגורף את מי השטיפה לגינתו, או מפעיל מזגן שמטפטף על הצמחים⁵⁰. וכתב בשם הגרי"ש אלישיב:

"השוטף ריצפה למרפסת ומים זורמים דרך המרזב לגינה, אם המים ללא חומרי ניקוי יש להקפיד שלא להזרים את המים לגינה ואע"פ שאינו מתכוון לכך. וגם אין להפעיל מזגן אם על ידי זה יטפטפו מימיו במקום שיש בו צמחים באופן שאסור להשקותם".

בספר שדה יחזקאל⁵¹ הביא שיטה זו, אך האריך להוכיח כנגדה מסוגיות שונות במסכת שביעית, שאין איסור מלאכה בשביעית בדבר שאינו מתכוון.

להלן ראיותיו המרכזיות:

א. נאמר במשנה⁵²: "הטומן לפת וצנונות וכו' אם מקצת עליו מגולים אינו חושש לא משום כלאיים ולא משום שביעית". מדובר שם על פעולה של הטמנה בקרקע שראוי לאוסרה משום זרע, ואעפ"כ אינו צריך לחשוש לכך, כל שכוונתו בהטמנה זו היא לשם שמירתם בלבד, ולא למטרת הצמחה.

ב. הבאנו לעיל כי מותר ליטול זמורה כשמטרת הזמירה לטובת עקל בית הברד, על כל פנים לביאורו של רש"י, וייתכן שגם התוספות מקבל את ההנחה המהותית וחולק רק בפרטיה, עיי"ש.

ג. מבואר במשנה⁵³: "המדל בזתים, בית שמאי אומרים יגום, ובית הלל אומרים ישרש". על פי ביאורי הרא"ש והרע"ב על אתר, פעולת המדל במהותה נועדה לשם הצמחה – לעבות את עצי הזית הנותרים לאחר פעולת הדילול, ואעפ"כ הדבר מותר משום שאין כוונתו לכך, אלא ליטול את העצים לשימוש.

ומסכם השדה יחזקאל:

יש לעיין האם סברא זו מוסכמת.

49 א, יח.

50 לכאורה אף אם נקבל את גוף הסברא, שמלאכת ההשקיה נאסרה אפילו כשאינו מכוון להצמחה, יישומה במקרה זה נראה תמוה. שהרי השקיה לאוקמי אילנא ודאי הותרה, וקשה לצייר השקיה אקראית מעין זו בכמות מים פחותה, כפעולה שנועדה לאברויי אילנא. וצ"ע.

51 סימן א.

52 כלאים פרק א משנה ט.

53 שביעית פרק ד משנה ד.

"דכל היכא שאינו מתכוון למלאכה כלל, ועושה מעשה שמוכיח שאינו מתכוון למלאכה, ואין המלאכה נעשית בדרך זה – מותר בשביעית.

ולכאורה הוא הטעם והוא הדין בנידון דידן, שכששוטף את הריצפה הרי ניכר שעושה מעשה שאינו של השקאה בעצם השטיפה ואחר כך המים יורדים למטה, ואין לו כוונה כלל להשקאה אלא על ידי הצינור הוא יורד ולכך נראה דשרי".

יש לציין שאף באיסורי שבת מצינו דרגות שונות באינו מתכוון, וקיימת האפשרות להתיר באינו מתכוון אף שהמלאכה נעשית בוודאות (פסיק רישא) וכדברי המשנה⁵⁴ דלהלן:

"ישב האחד על הפתח ולא מילאהו ישב השני ומילאהו השני חייב ישב הראשון על הפתח ומילאהו ובא השני וישב בצידו אף על פי שעמד הראשון והלך לו הראשון חייב והשני פטור הא למה זה דומה לנועל את ביתו לשומרו ונמצא צבי שמור בתוכו".

מבואר מתוך מסקנת המשנה שאדם הנועל את ביתו ונמצא צבי שמור בתוכו, מותר. ונחלקו הראשונים בטעם הדבר, לשיטת רש"י⁵⁵ הטעם משום שהצבי היה כבר ניצוד לפני סגירת הדלת כך שפעולת סגירת הדלת לא מעלה ולא מורידה.

אולם הרשב"א שם על פי הירושלמי מפרש:

"ובירושלמי (דפרקין ה"ו) נראה שהתירו לנעול לכתחילה ביתו לשמור ביתו וצבי שבתוכו, דכיון שהוא צורך ביתו אע"פ שעל ידי כך ניצוד הצבי ממילא מותר, ובלבד שלא יתכוון לשמור את הצבי בלבד. דהכי גרסינן בירושלמי בפרקין דהכא: ר' יוסא בר' בון בשם ר' חונא היה צבי רץ כדרכו ונתכוון לנעול כדרכו בעדו ובעד הצבי מותר, ראה תינוק מבעבע בנהר ונתכוון להעלותו ולהעלות נחיל של דגים עמו מותר, ר' יוסי בר' בון בשם ר' חונא היה מפקח בגל ונתכוון להעלותו ולהעלות צרור של זהובים עמו מותר. ולפי זה הא דאמרינן ונתכוון לנעול בעדו, לא בעדו בלבד קאמר, אלא אם נתכוון לנעול אף בעדו קאמר, ולומר שאילו צריך לנעול בעדו מותר אע"פ שמתכוון שיהא הצבי ניצוד בתוכו".

ולשיטתו כל שעושה פעולת היתר ברורה, אף שבוודאות תעשה מלאכה מחמתה, מותר.

54 שבת קו, ב.

55 שם ד"ה ונמצא צבי.

אתה הראית לדעת, כי גדרי הפעולות המותרות הכרוכות בפעולות אסורות בשבת ואף בשמיטה שנויות במחלוקת ראשונים ואחרונים⁵⁶ ואין בהם הכרעה מוסכמת.

1. דינים העולים

- א. מלאכות זריעה וזמירה, קצירה ובצירה נאסרו בלאו בשביעית מן התורה ולוקים עליהם.
- ב. ישנה אף מצוות עשה לשבות ממלאכת האילן והשדה בשנה השביעית, ויש מן הראשונים שלמדו שכלולה במצווה זו ההימנעות מעבודת האדמה כבכל שנה והעושה כל מלאכותיו כבכל שנה ביטל מצוות עשה זו, אמנם יש מן הראשונים שלמדו שעשה זה מתייחס למלאכות האסורות בלבד.
- ג. שאר מלאכות השדה נאסרו מדברי חכמים בלבד.
- ד. נחלקו האמוראים האם לוקים על חרישה בשביעית, ופסק הרמב"ם שאין לוקים.
- ה. נחלקו הראשונים האם יש בחרישה איסור מן התורה (עשה או הלכה למשה מסיני) או שגם איסורה מדברי חכמים בלבד.
- ו. מלאכות עידור האדמה וניכוש העשבים אסורות מדברי חכמים, ונחלקו הראשונים והאחרונים בהגדרתם המדויקת ובחילוק בינם לחרישה.
- ז. התירו חכמים מלאכות האסורות מדבריהם בשביעית כשמטרתם לקיום הצמח – 'לאוקמי', אף על פי כן יש שהחמירו בניכוש לעולם משום שאין נזק מובהק במניעתו.
- ח. מלאכות הנעשות שלא למטרה חקלאית אלא למטרות בנין, נקיון, בטיחות וכדומה, לא נאסרו בשמיטה כלל.
- ט. נחלקו הראשונים והאחרונים במי שעושה מלאכה האסורה בשביעית אגב מלאכה המותרת – ('אינו מתכוין, פסיק רישא') האם הדבר דומה למלאכות שבת ואסור והאם יש להתיר על כל פנים במלאכות האסורות מדרבנן או שהדבר מותר באופן כללי במלאכות שביעית.

2. משמעויות מעשיות לטיפול השכיח בעבודות רס"ר

- א. ככלל, זריעה ושחילת צמחים אסורה בפקודות הצבא ויש לוודא כי אין חשש לפעולות מעין אלו.

56 עיין בשו"ת במראה הבזק (ד, מ) בשם הרב וואזנר, ובשם הגר"נ (תחומין כה, עמ' 441 והלאה) (וביביע אומר (ט, לה).

- ב. מותר להסיר צמחיה בכלי או ביד כשמטרת העבודה הינה בטיחות כמו הימנעות ממזיקים או משריפה, וכן כשמטרת סילוק הצמחיה הינה לנוי.
- ג. במידה והטיפול כרוך בעידור פני האדמה ובשטח שיש בו גידולים כגון בעציצים, ערוגות או במדשאה וכדומה, יש להימנע מעדירת האדמה עצמה מחשש חרישה, ניתן להסיר צמחיה פגומה לנוי בלבד.
- ד. במידה וניכרת מטרה חקלאית נוספת, בסילוק העשבייה, יש להוועץ בגורם גינון מקצועי בשאלה האם הפעולה כרוכה בנזק לצמחיה הקיימת – 'לאוקמי' ומותר או שמטרתה להשביח – 'לאברויי' ואסור.

ה. סיכום

"...שנת שבתון יהיה לארץ".

השנה השביעית דורשת היערכות מוקדמת של רבנות היחידה, בהנחית הגורמים המקצועיים העוסקים בגינון ביחידות, בלימוד והסברה לכלל החיילים, ובהעמקה מקצועית מבחינת הגינות והפעולות המבוצעות בבסיסים בשגרה.

רק שילוב וסנכרון בין כלל הגורמים ייתן את המענה הנכון מבחינת ההלכה ומבחינת מראה היחידה, ויתקיים בזה בחינת תורה מפוארה בכלי מפואר.

יהי רצון שבזכות העסק והעמל בהלכות אלו בשנה השישית יתקיים בנו, מי שטרם בערב שבת יאכל בשבת⁵⁷, לשמור ולעשות ולקיים את מצוות השביעית כהלכתה.